

УДК 159.922.7:316.624.3

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2022.1.3>

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ: ПСИХОДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ

Дучимінська Тамара Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
декан факультету психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Магдисюк Людмила Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри практичної психології та психодіагностики
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей прояву агресивної поведінки в дітей дошкільного віку; проаналізовано методи психодіагностики агресії у дітей; висвітлено психологічні підходи у роботі з агресивними дітьми.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, дошкільний вік, емоційний стан, психологічний супровід, особистість, соціалізація агресивності.

Duchiminska Tamara, Mahdysiuk Liudmyla. Features of aggressive behavior in preschool children: psychodiagnosics and correction

Theoretical analysis of the manifestation peculiarities of aggressive behavior of preschool children has been done in the article. Children's aggression is a widespread behavior among children, reflecting the difficulties of the transition process to the social type of child's existence in society, mastering of social norms, formation of more adaptive forms of behavior in accordance with the requirements of the social environment. The reactive component dominates in aggressive behavior of a child, the basis of which is violation of interrelations with close environment, a child experiences discomfort in a particular situation and in a system of relations.

Psychological support is systematically organized activity of a psychologist on formation of social and psychological conditions for successful development of a child. The tactics of psychological influence should be constructed depending on the nature and the content of aggressive behavior of a child. Among the tendencies of psychological support of aggressive child, the most effective are: socialization of aggressiveness; teaching children the methods of self-regulation, ability to control oneself in different situation; formation of new stereotypes of behavior and communicative skills; forming ability to empathy (using such mechanisms for empathy formation as emotional infection and identification), etc.

The analysis of the empirical research results of psychological peculiarities of preschool children aggressive behavior showed, that increased aggressiveness is manifested in most children of the sample, as reflection of spontaneity and impulsivity. Theoretical analysis of existing studies shows that children with high degree of aggression are more likely to be socially incompetent in conflict issues and they have expressed deficit of basic social skills and abilities. Therefore, timely detection of aggressive tendencies in behavior of preschool children and their elimination by means of psycho correctional work is an actual problem.

Key words: aggression, aggressive behavior, preschool age, emotional state, psychological support, personality, socialization of aggressiveness.

Постановка проблеми. Дитяча агресія – це поширена поведінка серед дітей, що відображає труднощі процесу переходу до соціального типу існування дитини в суспільстві, оволодіння соціальними нормами, становлення відповідним

вимогам соціального середовища більш адаптивних форм поведінки. В агресивній поведінці дитини домінує реактивна складова, в основі якої лежить порушення взаємостосунків з близьким оточенням, переживання дитиною дискомфорту в кон-

кретній ситуації та в системі відношень. Такий стан дискомфорту часто супроводжується гнівом, обуренням і спричиняє виникнення емоційних розладів, агресивних реакцій чи активних негативізмів. Поведінку дитини вважають порушеною, якщо вона часто перебуває в негативному емоційному стані та її реакції перешкоджають оптимальному задоволенню її потреб.

Метою дослідження є аналіз особливостей прояву агресивної поведінки у дітей дошкільного віку та напрямів психологічного супроводу агресивних дітей.

Результати теоретичного дослідження. В психології проблема агресії висвітлена в працях С. Єніколопова, Л. Іванової, А. Реана, Т. Рум'янцевої та ін. Вітчизняні дослідники (О. Бовть, О. Мізерна та ін.) розглядають агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи, тоді як зарубіжні науковці (А. Бандура, Р. Уолтерс, Дж. Паттерсон та ін.) зосереджують увагу на пошуку окремих детермінант прояву агресії. Механізми виникнення агресивної поведінки у зв'язку з конфліктами вивчали М. Белей, В. Ковальов, М. Левітов та ін. Дослідженням емоційної сфери агресивних осіб займалися В. Вілюнас, Б. Додонов, К. Ізард.

Дослідники, що займаються проблемою дитячої агресії намагаються виділити окремі параметри виховних впливів батьків, які спричиняють формування агресії в дитячому віці: холодність, жорстокість, відсутність контролю за дітьми з боку батьків, як і занадто суворі покарання тощо. Варто відмітити, що до агресивної поведінки можуть призвести як особистісні особливості людини, так і особливості ситуації, у якій вона перебуває. Важливою представляється проблема зв'язку агресивності в дитячому віці з подібними тенденціями у більш пізньому віці. Також агресія тісно пов'язана із проявом почуття ревності, ненависті, заздрощів, образи, злості, страху, гніву, особливо це проявляється в дошкільному віці, коли емоційна сфера ще не стійка. Необхідно відзначити, що важливість першого емоційного досвіду, отриманого дитиною в дитинстві, переноситься на більш пізній час.

На думку низки психологів (Л. Божович, С. Максименко, А. Реан та Є. Смірнова), дошкільний вік є важливим для формування і закріплення різних поведінкових актів. Дитина дошкільного віку – це переважно емоційна дитина і саме із цієї причини основними показниками її психічного розвитку в нормі служать характеристики емоційної сфери, які відображають спрямованість її переживання й активності. В. Зінченко, Б. Мещеряков пояснюють агресію як мотивовану деструктивну поведінку, що суперечить нормам співіснування людей у суспільстві. Деструктивні реакції характерні для більшості дошкільників, але із засвоєнням правил і норм організації діяльності вони поступаються соціально схвальним формам поведінки.

Однак, у певній категорії дітей прояви агресії не тільки зберігаються, а й розвиваються і трансформуються у стійкі риси особистості. Внаслідок цього знижується продуктивний потенціал дитини, деформується її особистісний розвиток. Негативні афективні переживання несуть у своїй основі незадоволеність якихось важливих для дитини потреб або конфлікт між ними. Особливо часто такі переживання виникають у тому випадку, коли не задовольняються потреби дитини у сферах, які мають для неї велике значення. Це може виражатися в агресивній відповідній реакції.

Пошуки причин підвищеної агресивності в дітей ведуться в різних напрямках. У роботах, присвячених вивченню розвитку невротів у дитячому віці, агресія розглядається як неадекватний спосіб реагування у важких ситуаціях. При невротичному розвитку особистості агресивність виконує захисну функцію, охороняючи дитину від переживань, які її травмують та загрожують її емоційному благополуччю. Проблема дитячої агресивності досліджується і фахівцями в області дитячої психіатрії й патопсихології. Відзначається, що при психічних порушеннях розвиток агресивності визначається не тільки конституціональними особливостями індивіда, спадковістю, але й впливом соціально – психологічних факторів. В деяких випадках причиною цього явища може бути прояв психічного захворюю-

вання, тобто агресія, може мати біологічну природу.

Однак, потрібно мати на увазі, що біологічні процеси перебігають у соціальному контексті. Тобто зовнішнє середовище впливає на внутрішні біологічні процеси і в значній мірі визначають характер наших реакцій на впливи середовища. Таким чином, правильніше було б говорити не про вирішальний вплив біологічних або, навпаки, соціальних факторів як детермінантів агресії, а визнати, що агресію зумовлюють обидва типи факторів. Дитина засвоює агресивну поведінку, за допомогою спостереження, виділяючи випадки, коли агресія виявляється ефективним способом у досягненні мети, у впливі на інших. У ситуації ізоляції групою однолітків, досить ймовірно, що вона буде прийнятою в іншу групу дітей, таких же, як вона і де агресія буде прийнятним стилем поведінки. Існують індивідуальні розходження в засвоєнні агресії, яка демонструється однолітками, і не завжди діти, що піддаються агресії з боку інших дітей стають формуваними в дитини уявлень про можливі способи прояву агресії, норми і границі її застосування.

Психологічний супровід – це системно організована діяльність психолога зі створення соціально-психологічних умов для успішного розвитку дитини. Засобами реалізації психологічного супроводу агресивної дитини є: вивчення специфіки та змісту агресивної поведінки дитини; вплив на соціальне і навчально-освітнє середовище з метою створення умов розвитку, адекватних особливостям дитини; корекційна робота психолога з дитиною з метою подолання агресивності та її наслідків. Ефективність психологічного супроводу агресивної дитини ґрунтується на розумінні, що подібні поведінкові особливості пов'язані з тим, що у внутрішньому світі дитини накопичуються руйнівні емоції унаслідок незадоволення фундаментальної потреби людини бути потрібною для іншої людини. Результати можна досягти за умов комплексного підходу до аналізу й корекції життєвої ситуації дитини. Вивчаючи агресивну дитину, слід пам'ятати, що постановка діагнозу не є головною задачею, а є умовою надання дитині своєчас-

ної й адекватної допомоги. Для діагностики агресивності існують різноманітні методики, які слід використовувати відповідно до віку, специфіки соціальної ситуації та особливостей конкретної дитини. Доцільно використовувати комплекс діагностичних процедур, що дозволить найбільш повно дослідити причини та специфіку агресивних тенденцій в поведінці дитини. Тактика психологічного впливу повинна будуватися в залежності від природи та змісту агресивної поведінки дитини. Серед напрямів психологічного супроводу агресивної дитини слід зробити акцент на наступних:

Соціалізація агресивності. Соціалізацією агресивності можна назвати процес навчання контролю власних агресивних проявів чи вираження їх у формах, схвалених соціумом. При навчанні дітей конструктивним способом вираження гніву дитині пропонують прямо заявляти про свої почуття чи опосередковано, за допомогою ігрових прийомів. Особливого значення набуває демонстрація дорослим зразків зрілої поведінки. Для маленьких дітей, які ще не можуть вербалізувати свої думки й почуття, а також для сором'язливих, тривожних, невпевнених у собі дітей ефективним виявляється перенесення почуттів на неживі предмети.

Навчання дітей прийомам саморегуляції, умінню володіти собою в різних ситуаціях. Для дітей з проявами агресивної поведінки корисними є різноманітні релаксаційні та психогімнастичні вправи.

Формування нових стереотипів поведінки та комунікативних навичок. Агресивні діти іноді проявляють агресію лише тому, що не знають інших способів вираження власних почуттів. Задача дорослого навчити дітей виходити з конфліктних ситуацій припустимими способами. Важливим є навчання агресивних дітей соціально схваленим формам спілкування, розвитку компетентності у спілкуванні.

Формування здатності до емпатії. Агресивні діти, як правило, мають низький рівень емпатії, вони не здатні уявити, що іншим людям може бути неприємно чи погано. Важливим є задіяння таких механізмів формування емпатії, як емоційне зараження та ідентифікація.

Аналіз результатів дослідження.

Для діагностики психологічних особливостей агресивної поведінки у дітей дошкільного віку нами була сформована дослідницька вибірка та підібрано комплекс психодіагностичних методик для діагностики особливостей агресивної поведінки дітей дошкільного віку.

Вибірку емпіричного дослідження склали 34 дитини віком від 5 до 7 років.

Для реалізації мети дослідження ми використали опитувальник «Діагностика стану агресії» А. Басса та А. Дарки та проєктивну методикою «Кактус».

Опитувальник А. Басса та А. Дарки «Діагностика стану агресії» використовується для дослідження рівня прояву основних симптомів агресії та ворожості, основних деструктивних відносин, негативних переживань та оцінки подій. Він дозволяє виявити форми прояву агресивної поведінки за такими шкалами: «Фізична агресія», «Непряма агресія», «Вербальна агресія», «Роздратування», «Негативізм», «Образа», «Підозрілість» та «Почуття провини». Аналізуючи дані емпіричного дослідження за опитувальником «Діагностика стану агресії» було встановлено, що у дітей найвищий показник 72,5 % за шкалами «Фізична агресія» та «Вербальна агресія». Високий показник був виявлений за шкалами «Роздратованість» – 65 %, «Негативізм» – 61 % та «Непряма агресія» – 60 %. За шкалами «Підозрілість» та «Образа» було виявлено середні показники (55 % та 51 % відповідно). Найнижчий показник був отриманий за шкалою «Почуття провини» – 41 %. Такі результати можуть свідчити про те, що діти схильні до прояву фізичної та вербальної агресії. Вони мають бажання використовувати свою силу при спілкуванні та взаємодії з іншими дітьми, а також оточуючими. Їм притаманний прояв негативних почуттів у формі крику, вереску чи погроз. Що стосується низьких показників за шкалою «Почуття провини», то можна сказати, що в дітей докори сумління є невираженими.

Проєктивна методика «Кактус» дає змогу дослідити емоційно-особистісну сферу дитини, виявити наявність агресії, її спрямованість та інтенсивність.

При інтерпретації проєктивної методики «Кактус» найбільша увага зверталася на розміщення малюнка на аркуші, наявність голок, відростків та їхні якісні характеристики, на колір малюнка та наявність додаткових елементів. Аналізуючи дані емпіричного дослідження за проєктивною методикою «Кактус» було встановлено, що найвищі показники отримані за шкалами «Агресивність» (66 %) та «Імпульсивність» (57 %), дещо нижчі за шкалами «Самооцінка» (45 %), «Демонстративність» (40 %) та «Екстраверсія» (40 %).

Аналіз малюнків засвідчує те, що кактуси дітей мали велику кількість голочок, які були довгими, гострими, колючими та були розташовані близько один біля одного, а це є головною ознакою високого ступеня агресивності. Більшість дітей зобразили диких, не окультурених кактусів, які мали виступаючі відростки на собі. Деякі діти намалювали не один кактус, а декілька, на яких могли бути зображені квіти. Більшість малюнків містили кактус по центру листка або трохи зміщеним вгору та вправо. Це свідчить про нормальну, можливо, в деякій мірі завищену самооцінку, схильність до екстраверсії, егоцентризму та прагнення до лідерства. Багато дітей зобразили кактус уривчастими лініями, використали внутрішнє штрихування та сильний натиск на олівець, а це є підтвердженням того, що такі діти більш схильні до імпульсивності, тривожності, агресії та ворожості. Додаткові елементи на малюнку, наприклад, написи, підписи чи пояснення або зображені інші рослини чи тварини не були виявлені.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки у дітей дошкільного віку показав, що підвищена агресивність проявляється у більшості дітей вибірки як відображення безпосередності та імпульсивності. Теоретичний аналіз існуючих досліджень засвідчує, що діти з високим рівнем агресії проявляють частіше соціальну некомпетентність у конфліктних питаннях та

в них наявний дефіцит базових соціальних навичок та вмінь. Тому вчасне виявлення агресивних тенденцій у поведінці дітей дошкільного віку та їх усунення за допомогою психокорекційної роботи

є актуальною проблемою. Перспективою подальших досліджень буде пошук нових психокорекційних та психотерапевтичних засобів агресивної поведінки дітей дошкільного віку.